

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Mevlevihanesi

Abdullah Erdem Taş*

Kütahya Mevlevihanesi'nin kuruluşu XIII. Yüzyıla kadar götürülmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabi olan komutanlardan İmadüddin Hezâr Dînârî'ye atfedilen ve XIII. Yüzyıl ortalarında yaptırıldığı düşünülen mescid-zaviye, Mevlevihane'nin ilk nüvesini teşkil etmiştir. Fakat asıl teşekkülü Celâleddin Ergun Çelebi (1300?-1373?) zamanında gerçekleşmiştir. Mevlevihanenin teşekkülü ve gelişme süreci genel olarak sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlere dayanılarak anlatılmaktadır. Bu eserlerde ise arşiv kaynaklarına çok az yer verilmiştir. Bu tebliğ Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı olarak hazırlanmıştır ve zikredilen bu eksikliği kısmen de olsa giderme amacını gütmektedir.

Tebliğde Kütahya Mevlevihanesi'yle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen altmış civarında belge kullanılacaktır. Belgelerdeki bilgiler, daha önce yazılmış eserlerde kullanılan bilgilerin arasına yedirilmek yerine; bu bilgiler de göz önüne alınarak farklı bir tasnife tabi tutulmuştur. Belgeler üzerinden yapılan bu tasnife göre tebliğin alt başlıkları şekillenmiştir.

Kütahya Mevlevihanesi'nin Vakıfları ve Bazı Vakıf Meseleleri

Mevlevihane'nin Vakıfları

Mevlevihane'ye ait elimizdeki en eski kayıt 1530 tarihli "*Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu-I*"¹ defterindeki kayıttır. Kanuni Döneminde

* Araş.Gör., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

¹ 438 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri-I (Dizin ve Tıpkıbasım)*, Haz. Ahmet Özkılınç v.dğr., (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993)

hazırlanan bu defterin 111. sayfasında “Evkâf-ı Zaviye-i Ergun Çelebi fi nefsi Kütahya” ifadesiyle başlayan sütunda Kütahya Mevlevihanesi'nin vakıfları tadat edilmiştir. Buna göre Mevlevihane'nin vakıfları ve bu vakıflardan bir yılda elde ettiği gelirler şunlardır:

1. Kütahya yakınında 3 parça arazi kirasından 45 akçe.
2. Bölcek Köyünde Ahî Ali Zaviyesi Vakıf değirmenden 480, çiftlikten 900 ki toplam 1380 akçe.
3. Erikli Köyünde Şeyh Umur Vakıf Çiftliğinden 240 akçe.
4. Burnaz köyünde Hoca Ali Zaviyesi vakıf değirmenden 40, çiftlikten 215 ki toplam 254 akçe.
5. Kızılcaviran Köyünde Şeyh Mürüvvet Vakıf Çiftliği mahsulünden 312, çayır kirasından 70 ki toplam 382 akçe.
6. Toyarlan Köyünde Şeyh Ömer Vakıf Çiftliği mahsulünden 580 akçe.
7. Çavuş Köyünde Hoca Fakih Vakıf Çiftliği mahsulünden 460, çayır kirasından 50 ki toplam 510 akçe.
8. Zığra(?) köyünde Şeyh Altuntaş Vakıf Çiftliği mahsulünden 200 akçe.
9. Akkilise Köyünde Câbi Paşa Zaviyesi Vakıf Çiftliği mahsulünden 495, 3 adet bahçe kirasından 200 ki toplam 695 akçe.
10. Perlü(?) Köyünde Ahî Sökmen Zaviyesi Vakıf Çiftliği mahsulünden 200, çayır kirasından 100 ki toplam 300 akçe.
11. Güneç Köyünde Şeyh Osman Vakıf Çiftliği mahsulünden 460 akçe.
12. Bölcek Köyünde Şeyh Bayezid Vakıf Çiftliği mahsulünden 252, bahçe kirasından 20 ki toplam 272 akçe.
13. Parmakviran Köyünde Enbiya'nın Evladiye Vakıf Çiftliği mahsulünden 682 akçe.
14. Akgeriz (Akkizir?) Köyünde Receboğlu Vakıf Çiftliği mahsulünden 330 akçe.
15. Kızılcaviran Köyünde Şeyh Ali Vakıf Çiftliği mahsulünden 800, çayır kirasından 50 ki toplam 850 akçe.
16. Kızıl Yakub Köyünde İmam Vakıf Çiftliği mahsulünden 333 akçe.
17. Konduviran Köyünde Bayrambeyi Zaviyesi Vakfından 3 parça arazi geliri 178 akçe.
18. Şah Melik Köyünde Şeyh İvaz Vakıf Çiftliği mahsulünden 431 akçe.
19. Yoncalı Köyünde Şeyh Bereket Vakıf Çiftliği mahsulünden 440 akçe.

20. Çukurca Köyünde Esrek Danişmend Vakıf Çiftliği mahsulünden 338 akçe.
 21. Bayat Köyünde Hacı Mehmed Vakıf Çiftliği mahsulünden 250 akçe.
 22. Gölcük Köyünde Sultaşah Fakih Vakıf Çiftliği mahsulünden 458 akçe.
 23. Bayramgazi Köyünde İnebey Fakih Vakıf Çiftliği mahsulünden 212 akçe.
 24. Arslanlı Köyünde Çiledar Zaviyesi Vakıf Çiftliği mahsulünden 699 akçe.
 25. Kınık Köyünde Şeyh Bayezid Vakıf Çiftliği mahsulünden 282 akçe.
 26. Avcı Köyünde Şeyh Saltuk Zaviyesi Vakfı çiftlik arazisinin kirasından 150, 2 parça bahçe kirasından 18 ki toplam 168 akçe.
 27. Gümüş Köyünde Ahî Ali Zaviyesi Vakfı arazi kirasından 605 akçe.
 28. Kalınviran'a bağlı Doluca Köyünde Şeyh Azad Vakıf Çiftliği mahsulünden 204, çayır kirasından 10 ki toplam 214 akçe.
 29. Tavşanlı'ya bağlı Yenice Köyünde Hurremşah Vakıf Çiftliği mahsulünden 232 akçe.
 30. Tavşanlı'ya bağlı Yakaca Köyünde Şeyh Esenlü Vakıf Çiftliği mahsulünden 432 akçe.
 31. Tavşanlı'ya bağlı Gümüş Köyünde Seydi Nureddin Zaviyesi Vakıf Çiftliği mahsulünden 350 akçe.
- Toplam Vakıf Gelirleri: 12.802 akçe.

Kanuni dönemindeki diğeri bir defterde² ise vakfın gelirlerinin 450 akçe olarak gösterilmesi ve 1571 tarihli evkaf defterinde³ de aynı rakamın zikredilmesine bakarak vakfın bu dönemde neredeyse inkırazı uğradığı görülüyor. Bunun sebebini net olarak söyleyemiyorsak da bölgedeki isyanların yaptığı tahribatın vakfın gelirlerine tesir ettiği söylenebilir. 16. yüzyıl ortalarında başlayan *suhte ve gurbet taifele-rinin*⁴ yarattığı keşmekeş ve arkasından gelen *Celâli İsyancıları* sebebiyle bölgede asayiş ortadan kalkmış, çift bozulmuş, vergi toplanamaz olmuş ve halk toprağını terk edip başka bölgelere göç etmek zorunda

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TT.d.), nu:369, s. 30.

³ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), Defter no:560, vr. 23b (M. Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda KütaHYa Sancağı*, (Erzurum, 1980), s. 179'dan naklen)

⁴ BOA, Mühimme Defterleri (Müh.Def.), nu: 3, hüküm:457, 931.

kalmıştır. Mevlevihane'nin şeyh ailesinin de bu dönemde şehri terk ettiğini düşünmek gerekiyor. Zira bu vakıf gelirleriyle dergâhın idare edilmesi ve dervişlerin iaşesini temin etmek pek güçtür. Timur sonrası dergâhın vakıflarının muattal kaldığı ve dergâhın bir türbedarla idare edildiği şeklindeki rivayetleri bu dönem için düşünmek daha yerinde olur.

Mevlevihane, bu dönemlerde Kütahyalı İbrahim ve Mehmed Deder tarafından idare edildikten sonra Afyon'daki İnas Çelebilerden olup Konya Mevlânâ Dergâhı postuna oturan III. Muhammed (Küçük) Arif Çelebi'nin kızı Mesnevihan Kamile Hanım'ın Kütahya'ya gelmesiyle tekrar canlanmaya başlamıştır. Kamile Hanım'ın oğlu Hüseyin Çelebi ve kızı Fatıma Hanım da dergâhın faaliyete geçmesinde etkili olmuşlardır. Hüseyin Çelebi'nin de damadı olan Sâkib Dede'ye 1689 tarihinde Konya Âsitânesi'nden Kütahya Mevlevihanesi postnişinliği verilmesiyle beraber yeni bir dönem başlamıştır. Mevlevihane'nin vakıflarının bu dönemden sonra tekrar faaliyete geçtiğini düşünebiliriz.

1735 tarihinde Sâkib Dede'nin vefatıyla yerine geçen oğlu Şeyh Ahmed Halis Çelebi döneminde Gireği'de (Aslanapa) bir mezranın mahsulü Mevlevihane'ye vakfedilmiştir⁵.

I. Mahmud dönemine ait 1738 tarihli bir belgede ise Beylerbeyi Sarayı civarındaki Alaaddin (Sarayı) Hamamı'nın eskiden beri Kütahya Mevlevihanesi vakfından olmasına rağmen İzmirli Ahmed denen bir şahıs tarafından zapt edildiği belirtilmiş ve bu zatın men edilmesi ve hamamın tasarrufunun eskiden olduğu gibi yine Mevlevihane'ye verilmesine dair ferman talebinde bulunulmuştur. Belgede imzası olan zat Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini Mehmed Arif Çelebi'dir (v.1746). "Mahallinde şer'le hüküm verilmesi" şeklinde buyruldu sâdır olmuştur⁶.

1799 tarihinde de Postnişin Mehmed Saib Çelebi zamanında Zeyfire(?) Köyü civarında bir arazi, Akçahisar'da Necati Çiftliği'nin mezraası, Beylerbeyi Sarayı civarındaki 6 dönüm arazi, Alaeddin Sarayı Hamamı ve Karlıkavak(?) Köyü, Kütahya Mevlevihanesi'nin vakıfları arasında zikredilmiştir⁷.

⁵ Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi (MMA), 51/44; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri, Cild II Katalog", (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 430.

⁶ BOA, Ali Emiri Tasnifi (AE), I.Mahmud, 5177 (20-30 Safer 1151/9-18 Haziran 1738)

⁷ MMA, 51/44; Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri-II",

1812 tarihli diğer bir belgede ise Elvan Bey-zade Sinan Bey evkafından olup Kütahya'da bulunan Eğdemir Hamamı'ndan muayyen bir hissenin Mevlevihane Şeyhi Mehmed Saib Çelebi tarafından vakıf için satın alındığı belirtilmiştir⁸. Bu belgeye göre Mevlevihane'nin Eğdemir Hamamı'yla irtibatı bu hadisedir.

1814 yılında ise Kütahya'ya sürgün edilen Reisülküttab Galip Efendi (eski sadrazam Galip Paşa) Mevlevihanenin bitişiğindeki evi şeyhlerin ikametine tahsis edip Ramazan ayında vakfiyesini tanzim ettirmiştir⁹.

1820 tarihinde ise daha önce Kütahya'ya sürgün edilip burada 1 yıl ikamet eden Mehmed Said Halet Efendi (1761-1822), Bozdoğan Kemeri civarındaki evinde bir vakfiye tertip ettirmiştir. Halet Efendi, vakfiyesinde Bölcek mahallesindeki Aksu nehri üzerindeki iki değirmeninden elde ettiği gelirin bir miktarını şehir içinde yaptırdığı 3 adet çeşme (ki birisi Mevlevihane'nin yanındadır) ve köprü ile şehir dışında Dikilitaş'taki diğer bir çeşmenin tamiri için vakfetmiştir. Bu tamire sarf edilecek meblağ 100 kuruştur. Artan gelirin ise Mevlevihane derviş ve fukarasının yiyeceğine sarf edilmesi amacıyla Şeyh Efendi'ye verilmesi şart koşulmuştur. Kütahya'daki vakfının mütevellisi dergâhın postnişini ve câbisi ise şeyh efendinin seçtiği bir derviş olacaktır. Bu vazifeler için şeyh efendiye aylık 20 akçe, câbiye de günlük 2 akçe verilecektir. Vakfiye tarihi 1-10 Cemaziyelevvel 1235'tir ve sonunda Mehmed Sadık mührü vardır¹⁰.

1867 tarihli bir belgede ise Saruhan Sancağı Demirci kazası ahali-sinden olan Şehidzade Ahmed Hamdi Efendi, geliri Mevlevihane fukarasına taamiye (yemek, yiyecek) olarak verilmek şartıyla vakfetmiş olduğu bir değirmen ve bağ-bahçe hasılatını vermediği için Postnişin İsmail Hakkı Çelebi tarafından şikâyet edilmiştir¹¹.

Dergâhın vakıflarının 20. yüzyıl başlarındaki durumunu ise Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki belgelerden öğreniyoruz. Haziran 1912 tarihli bir belgeye göre Mevlevihane'nin bir yıllık masrafları 22.545 kuruş olarak gösterilirken gelirleri toplamı 23.339 kuruş ola-

s. 430.

⁸ BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf (C.EV), 12946 (15 Ramazan 1227/22 Eylül 1812)

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), s.149, Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, (Kütahya, 1964), s. 9.

¹⁰ Abdurrahman Doğan, *Kütahya Mevlevihanesi*, (Kütahya: Sır Yayıncılık, 2006), s. 46-49. Bu eserde vakfiyenin bir fotoğrafı bulunmaktadır. Fakat vakfiye ile ilgili verilen tarih yanlıştır.

¹¹ BOA, Meclis-i Vala (MVL), 543/65 (4 Cemaziyelevvel 1284/ 3 Eylül 1867).

rak verilmiştir. 13 Ocak 1913 tarihli bir pusûlada ise vakfın bir yıllık geliri 12.572 kuruş olarak gösterilmiştir¹². Bu iki belgeyi beraber düşünürsek vakfın gelir kalemlerinde mevcut olmasına rağmen tahsil edilemeyen bir meblağ söz konusudur¹³. Bu da tabii olarak gelirlerin masrafları karşılamamasına sebep olmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki Kütahya Mevlevihanesi “Evkaf-ı Celâliye”den olup müstesna vakıflar statüsündedir. Osmanlı Devleti asırlardan beri hürmet gören bazı din büyüklerine (eizze) ve Osmanlı'nın kuruluşunda hizmeti geçmiş bazı gazilere (guzât) ait vakıfların idaresine eskiden beri karışmamış ve bunları Tanzimat Dönemi'nde getirilen yeni vergi muamelesinden istisna etmiştir. Diğer bir ifadeyle arazi-yi miriye ve mevkufenin ta'sir meselesi devlet tarafından halledilip vakıf sahiplerine bedel verilme usûlünden müstesna tutulan bazı vakıflar vardır ve bu vakıflara eizze ve guzât vakıfları denilmiştir. Müstesna Guzât vakıfları dört tanedir: Gazi Evrenos Bey, Gazi Ali Bey, Gazi Mihal Bey ve Gazi Süleyman Bey Evkafı. Müstesna Eizze vakıfları da dörttür: Mevlânâ Celâleddin-i Rumi (Evkaf-ı Celâliye), Hacı Bektaş-ı Veli, Abdülkadir Geylani ve Hacı Bayram-ı Veli Evkafı¹⁴.

Kütahya Mevlevihanesi, müstesna vakıflar arasında yer alması sebebiyle vakıf işleri ve arazi-i mevkûfeden öşür alınması gibi işlemler Evkaf Nezareti tarafından değil bizzat buradan idare edilmektedir.

Taamiye ve Tayinat

Sultan II. Mahmud, bir taraftan yenileşme hareketlerine hız verirken diğer taraftan da halktan gelecek tepkilerinin önünü almaya çalışıyordu. Yine devletin ıslahı için gerekli gördüğü bazı yapıları ortadan kaldırırken diğer yapıları da kendisine düşman etmemeyi ve onların gücünden azami olarak istifade etmeyi bir politika hâline getirmişti. Devletin idaresinde üç asli sınıf vardır: İlmiye, Kalemiye, Seyfiye. Yani maarif, hukuk ve idarenin bir kısmını elinde tutan âlimler; devlet işlerini yürüten daha çok merkezdeki devlet dairelerinde çalışan üst düzey bürokrat sınıfı ve askerler. Bunlardan birinde

¹² MMA, 97/51; Doğan, *Kütahya Mevlevihanesi*, s. 140-143; Tanrıkorur, “Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri-II”, s. 431.

¹³ Eydemir Hamamı'ndan kira ve bazı köylerdeki vakıf arazilerden mahsul alınmamasına dair Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki bazı belgeler bu tespitimizi teyid etmektedir. Bkz. Doğan, *Kütahya Mevlevihanesi*, s. 144-46.

¹⁴ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, (İstanbul: OSAV, 2009), s. 48-49.

yapılacak ıslahatın sebep olacağı hoşnutsuzluğu bertaraf etmek için diğer sınıfları yanına alma politikasıyla Sultan II. Mahmud askerî, idari, ilmî pek çok alanda ıslahat yapmıştır.

Yapılan yeniliklere “gâvur padişah” ifadesinde tebarüz eden muhalefet ve direnci kırmak için ise halkın itibar ettiği, hürmet gösterdiği zevata ait tekke ve türbelerin tamir ve ihyası, vakıflarının neşv ü neması yolunda çokça çaba sarf etmiştir. Bu cümleden olarak yenice-rilikle beraber ortadan kaldırdığı Bektaşî tarikatlerine karşılık Mevleviliği de desteklemiştir. Özellikle İstanbul Mevlevileri padişahın yeniliklerine destek olduğu için devlet tarafından hüsn-i kabul görmüşlerdir. Kütahya Mevlevihanesi de diğer Mevlevî vakıfları bu dönemde devletin ilgi ve alakasına mazhar olmuştur. Bunun bir misali de dergâh derviş ve fukarası için devlet tarafından Mevlevihane’ye taamiye ve tayinat bağlanmasıdır.

1817 tarihinde, Kütahya Mevlevihanesi dervişleri ve fukarası için âdet-i ağnam mukataasından verilen yevmî 100 akçe taamiyenin yeterli olmadığı ve 300 akçeye çıkarılması gerektiğine dair Eski Anadolu Valisi Hurşid Paşa’nın talebi, defterdar efendiye havale edilip bu talebin şimdilik karşılanamayacağı belirtilmiştir¹⁵.

1836 tarihinde Mevlevihane’nin tamir edilmesi talebiyle ilgili bir belgede Kütahya Mevlevihanesi’ne “*Kütahya Muhassılları temettuatından mahiye 150 kuruş*” verilmesi irade buyrulmuştur¹⁶.

Yine Mevlevihane dervişan ve fukara taamiyesi olarak Yakub Han Çelebi Zaviyesi vakfından tahsis olunmuş olup kadimden beri verilen hinta ve şairin (buğday ve arpanın) mütevellisi tarafından verilmediğine dair 1853 tarihli bir belgede, Şeyh Efendi bu durumu merkeze şikâyet etmiş, merkezden de Kütahya Kaymakamı ve Evkaf Müdürü’nün bu hususla ilgilenmesi istenmiştir¹⁷.

Yakub Han Çelebi diye bahsedilen kişi Germiyanoğlu Beyi II. Yakup Çelebi’dir. Gelirleri ziyade olan bu vakıftan 20. yüzyıl başlarına kadar Mevlevihane’ye hinta bedeli olarak muayyen bir miktar para aktarılmıştır. 1325/1910-11’de Mevlevihane’nin vakıf gelirleri arasında Yakup Çelebi Vakfı’ndan 240 kile hinta bedeli olarak 4.712 kuruş da vardır¹⁸. 1911 yılında ise bu rakam 5.000 kuruş olarak göste-

¹⁵ BOA, C.EV, 8330 (7 Şevval 1232/20 Ağustos 1817)

¹⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), 50782 (1252/1836-37)

¹⁷ BOA, Sadaret Mektubî Kalemi-Umum Vilâyet (A.MKT.UM), 143/7 (29 Zilhicce 1269/3 Ekim 1853)

¹⁸ Doğan, *Kütahya Mevlevihanesi*, s. 142.

rilmiştir¹⁹.

Kütahya Mevlevihanesi'ne Tanzimat'tan önce valiler tarafından buyrulduyla tahsis olunan tayinatı da 1857 tarihli bir Meclis-i Vala mazbatasından öğreniyoruz. Tayinat şudur: günde 4 okka ekmek, 1 okka (koyun) et, 1 okka piriç, 100 dirhem sadeyağı, 50 dirhem kahve ve ayda 4 okka mum. Belgede bu tayinatın aynen mi yoksa bedelen mi verilmesi gerektiği hususu soruluyor ve her ay mahallinden aynen senediyle verilmesi uygun görülüyor ve iradesi bekleniyor²⁰. Meclisin uygun gördüğü şekilde aynı tarihlerde iradesi de çıkıyor²¹.

1893 tarihli bir belgede ise Sultan II. Mahmud tarafından tahsis olunan taamiye ve tayinatın iyice azaldığı, dervişlerin iaşesine yetmediği belirtilerek tekrar önceki durumuna yükseltilmesi hatta bir miktar da zam yapılması Dergâh Postnişininin oğlu Hamdi Efendi tarafından talep edilmiş²² ve konu Maliye Nazırına havale edilmiştir. Maliye Nazırının değerlendirmesinde: günde 4 okka ekmek, 1 okka (koyun) et, 1 okka piriç, 100 dirhem sadeyağı, 50 dirhem kahve ve ayda 4 okka mum tayinatı ve aylık 150 ve senelik 300 kuruş taamiyenin öşür ve humus tenkihi (kesintisi) dolayısıyla azaldığı ortaya çıkmış ve bu tenkiyat işleminin başka kalemlerden yapılması ve tahsisatın vakfa iade edilmesi uygun görülmüştür²³. Sonuç olarak gerekenin yapılması hususunda Maliye Nezareti görevlendirilmiş ve iradesinin çıkması için de bütün yazışmalar, irade masasına gönderilmiştir²⁴.

Maarif İanesi Meselesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kütahya Mevlevihanesi'yle ilgili yaptığımız araştırmada elimize geçen belgelerden bir kısmı da Maarif İanesi hakkındadır. 1886 yılında Mevlevihane vakfının öşür hasılatından maarif ianesi istenmiştir. Postnişin Efendi vakfın müstesna vakıflardan olduğunu ve böyle bir ianenin talep edilmemesi gerektiğini ifade etmiş fakat yapılan tahkikat sonucunda iane iradesinde netlik olmasa da a'şardan muaf olan mahallerden de bu ianenin alı-

¹⁹ Doğan, *Kütahya Mevlevihanesi*, s. 141.

²⁰ BOA, MVL 354/55 (27 Muharrem 1274 / 17 Eylül 1857)

²¹ BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL), 16614 (13 Safer 1274 / 3 Ekim 1857)

²² BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), 12511 (24 Şubat 1308 / 8 Mart 1893)

²³ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 347/83 (28 Zilkade 1310 / 13 Haziran 1893)

²⁴ BOA, BEO, 17237 (21 Haziran 1309 / 3 Temmuz 1893)

nacağı Maliye Nazırı tarafından gerekli görülmüş²⁵ ve iane alınması hususu Sadaret tarafından Maarif Nezareti'ne havale edilmiştir²⁶.

Mevlevihane'nin Tamir ve İnşası

Kütahya Mevlevihanesi'nin 19. Yüzyıldan önceki durumuyla ilgili elimizde pek fazla bilgi yoktur. 19. Yüzyılda ise Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminden başlayarak çok sayıda tamirat ve inşa faaliyeti karşılıyoruz. Bu faaliyetlerin ilki Mehmed Said Halet Efendi'nin 1812'de yaptırdığı tamirattır. Bu tamirata dair Semâhane'nin güney batı duvarında bir kitabe mevcuttur. Mehmed Sadullah'ın talik hatla yazdığı iki sütun dört satırlık kitabe hicri 1227 tarihlidir²⁷.

a. 1252-1257/1836-1841 Tamiratu:

Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleşen büyük tamir ve inşa faaliyeti sürecini başlatan olay, 1836 yılındaki sūr-ı hıtanıdır. Yani Sultan Mahmud'un şehzadeleri Abdülmecid ve Abdülaziz için yaptığı sünnet merasimidir. Bu merasime davet edilenlerden biri de Kütahya Mevlevihanesi postnişini Abdülkadir Çelebi'dir (v.1272/1855). Abdülkadir Çelebi bu tarihlerde belki de düğünün akabinde bir istid'â veriyor ve Mevlevihane'nin tamirini talep ediyor²⁸. Bu talep olumlu karşılanıyor ve Kütahya Muhassılı Hafız Paşa²⁹ görevlendiriliyor. Daha önce Arnavutluk taraflarındaki isyanları bastırmak için görevlendirilmiş olan Çerkez Hafız Paşa Kütahya'ya gitmek için İşkodra'dan yola çıktığında Filibe'deki Mevlevihanenin harap durumda olduğunu haber alıyor ve burayı tamir ettirmeye niyetleniyor. Fakat kendisine Kütahya Mevlevihanesi'ni tamir ettirmesi emri verilince Filibe Mevlevihanesi'nin tamiri işini Nazır Mustafa Ağa'ya havale

²⁵ BOA, ŞD, 209/59 (12 Zilkade 1303/12 Ağustos 1886);

²⁶ BOA, Maarif Mektûbî (MF.MKT), 91/120 (14 Ağustos 1302 / 26 Ağustos 1886)

²⁷ Kitabe metni:

Fürûğ-i şems-i himmet Mevlevi Hâlet Efendi kim / Tecellî-bahş-ı ta'mîr oldu
bu dergâh-ı pür-nûra / Olub bu bâbdan girdikde mûtû sırrına mazhar / Nazar
kıl haşr u neşre tut kulağın nağme-i sûra / Dem-â-dem dinle gel yâ hû kudûm ü
mutrib ü nâyı / Semâ' et dilde tevhîd-i ilâhî, belde tennure / Makâm-ı evcden
aynı okurlar kudsîyân târîh / *Hele bu Mevlevi dergâhu döndü beyt-i ma'mûre* / 1227
Ketebehû el-fakîr Mehmed Sadullah gufira leh.

²⁸ BOA, HAT, 50797 (1252/1836-37)

²⁹ 1835'te Halil Kamili Ağa yerine Kütahya ve Karahisar Muhassılı ve Feriki olmuş ve 1837'de Sivas Valiliğine tayin edilmiştir.

ediyor ve Kütahya'ya geliyor³⁰. Mevlevihanelerin tamiriyle ilgili yapılan yazışmalarda Kütahya Mevlevihanesi'ne muhassıl temettuatından aylık 150 kuruş taamiye tahsisi de emrediliyor.

Hafız Paşa'ya Kütahya Mevlevihanesi'nin inşasıyla beraber yeni kurulan (1834) redif askeri teşkilatı için bir de talimhane yaptırmayı emrediliyor. Bu dönemde Kütahya ve Afyon muhassıllık olarak tek elden idare edilmektedir ve muhassıl aynı zamanda yeni kurulan redif askeri teşkilatının da komutanı olarak ferik rütbesini hâizdir. Ferik Hafız Paşa işe koyuluyor ve Kütahya'ya manej tabir edilen son derece modern bir talimhane ile büyükçe bir Mevlevihane inşasına başlıyor. Fakat 1836 yılının sonlarında Sivas Valiliği'ne tayin edilince inşaat yarım kalıyor³¹. Giderken inşaatın tamamlanması için Kapı Kethudası Muhib Efendi'yi bırakıyor³². Hafız Paşa'nın yerine ise 1836'da Rodos Mutasarrıflığı'ndan ayrılan Dilaver Paşa tayin ediliyor. Dilaver Paşa daha Rodos'ta iken kendisine gönderilen evraktan Mevlevihane'nin inşasının neredeyse bitmek üzere olduğunu zannediyor ve Kütahya'ya varır varmaz kısa zamanda inşaatı tamamlayıp bildireceğini söylüyor. Fakat Kütahya'ya geldiğinde çok farklı bir durumla karşılaşılıyor. Söylendiği gibi inşaat bitme safhasında değildir ve Mevlevihane'nin sadece semâhanesine başlanmıştır. O da kafes hâindedir³³. Talimhane inşaatı ise bitmiş gibidir ve örtü sistemiyle içinin tezyinatı kalmıştır. Fakat devasa bir yapı olduğu için çatısının kurşun kaplanması ve içinin tezyinatı çok masraflı olacaktır. Dilaver Paşa, bu durumu görünce İstanbul'dan bir mimar kalfası gönderilmesini ve inşaatların tamamlanabilmesi için ne kadar masraf çıkacağını keşfini talep ediyor. Bu talep olumlu karşılanarak İstanbul'dan kalfa gönderiliyor ve yapılan bu ilk sathî keşifte Mevlevihane inşaatının tamamlanabilmesi için 105.000 kuruşa, Talimhanenin tamamlanabilmesi için de 501.000 kuruşa ihtiyaç olduğu ortaya çıkıyor³⁴.

Bu belirtilen rakamlar İstanbul'da çok fazla bulunuyor. Bu husustan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa da haberdardır. Zira Kütahya'da binaların durumunu yerinde görmüştür. Talimhanenin üze-

³⁰ BOA, HAT 50782, 50797 (1252/1836)

³¹ BOA, HAT, 29007, 29007-A, 29007-B, 29007-C, 29007-D, 29007-E, 29007-F, 29007-G (Zilhicce 1252/Mart-Nisan 1837)

³² BOA, HAT, 29007 (29 Zilhicce 1252/ 6 Nisan 1837)

³³ "dergah-ı şerif-i mezkurun selamlığında imal olunacak meydan odası ve cami-i şerif ve matbah ve ahır ve şadırvan ve semâhanenin inşasına şuru olunmuş ise de o dahi bir kafesten ibaret binâ-yı nâkısü'l-üşyâ olduğu tebeyyün etmiş..." BOA, HAT 29007 F

³⁴ BOA, HAT, 29007-F, 29007-G (13 Zilhicce 1252/ 21 Mart 1837)

rinin kurşun yerine boyalı bezle örtülmesi fikri uygun görülüyor. İstanbul gemilerde kullanılan bu boyalı bezin dayanıklı bir şey olup olmadığı soruluyor. Kaptan-ı derya 10-15 yıl dayanacağını ve yıprandığında kolayca tamir edilebileceğini söylüyor³⁵. Buna göre Kütahya'da yapılan keşifte talimhanenin tamamlanması için takriben 147.000 kuruş, masrafları iyice azaltılan Mevlevihane'nin tamamlanabilmesi için ise 87.440 kuruş ki toplam 235.066 kuruş masrafla inşaatların bitirilebileceği söyleniyor ve bu meblağın Dilaver Paşa'nın temettuatından ödenmesi kararlaştırılıyor³⁶. Dilaver Paşa ise bu meblağın kabataslak bir rakam olduğunu yeniden İstanbul'dan mütefennin bir mimar kalfası gönderilmesini talep ediyor³⁷. İnşaatların "*tekrar muayene ve misaha zımında*" Tophane-i Amire Kaymakamlarından Mirliya Edhem Paşa ile mühendis Abdülhalim Efendi Kütahya'ya gönderiliyor³⁸. İstanbul'dan gelen bu iki zatın yaptığı çalışmalar sonucunda daha önceki plana göre inşa edilmiş fakat Kütahya için fazla ve gereksiz bulunan binalar yıktırılıp yeni plana göre daha küçük ölçekte yapılmasına karar veriliyor ve keşif defterleri hazırlanıyor³⁹. Hazırlanan keşif defterinde Mevlevihane'nin kalem kalem masrafları çıkarılmıştır. Yapılacak binalar: 1.semâhane, 2.matbah ve abdesthanesiyle beraber tek katlı derviş hücreleri, 3.musluklarıyla beraber su haznesi, 4.hariciyeli-dâhiliyeli ve matbahlı iki katlı Şeyh Efendi evi olarak sıralanmıştır. Bunun dışında türbenin, suyollarının, dergâhın etrafındaki muhafaza duvarlarının tamiri ve iki yeni kapı açılması, lağım ve kaldırım yapılması da diğer kalemleri oluşturmaktadır. Buna göre masrafların yekûnu 131.950 kuruşa ulaşmıştır, fakat bu yekûndan yıkılacak semâhane enkazı bedeli 13.053 kuruş düşülerek 118.897 kuruş kalmıştır. 500 kuruş 1 kese hesabıyla masraf 237,5 kese 147 kuruştur. Daha önceki keşfi ise 350,5 kese 17,5 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu hesaba göre Mevlevihane "*kifayet mikdarı*" inşa olunacaktır⁴⁰. Bu keşiften çıkardığımız bir bilgi de Mevlevihane'nin önceki plana göre yapılması durumunda semâhanesi 522 zira yani 300 m2 civarında olacak iken yeni planda 18X18=324 zira=186 m2 ola-

³⁵ BOA, HAT, 1618/37 (1254/1838-39)

³⁶ BOA, HAT 1604/119, 50979

³⁷ BOA, HAT 50979

³⁸ BOA, C.EV 2105

³⁹ BOA, HAT 48320-J (25 Receb 1254/ 14 Ekim 1838); Hafız Paşa'nın önceki planı Hatt-ı Hümayun fonunda 48320-K, Dilaver Paşa'nın yeni planı ise 48320-M, olarak kayıtlıdır.

⁴⁰ BOA, HAT 48320-J (25 Receb 1254/ 14 Ekim 1838)

rak inşa edilmiştir.

Diğer bir belgede bahsi geçen 237,5 keselik Mevlevihane inşa masrafının üçte ikisinin Hafız Paşa, üçte birinin de Dilaver Paşa tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Eskisini yıkıp yeniden talimhane yapımından da vazgeçilmiş; yerine Ankara, Konya, Çankırı gibi çevre illerde yapılmış olan kışlalardan birer tane Afyon ve Kütahya'ya yapılması ve bunun haricinde de bir ambar ile hastahane binasına ihtiyaç olduğu için bütün bu yapıların inşa masrafı hesaplanarak bundan yıkılacak talimhanenin enkaz bedelinin düşülmesi gerektiği zikredilmiştir⁴¹.

Diğer bir belgede ise binaların ikmali için gereken 815 keselik masraf hesabından yola çıkarak Kütahya'daki talimhanenin de bu son keşifte 577,5 kese masrafla tamamlanacağı hesap edilmiş ise de bundan vazgeçilerek tamamen yıkılması ve enkaz bedelinin yeni bir talimhane yapımına değil mevcut kışlanın tamirine harcanması, Afyon'da ise redif askerinin barınacağı bir yer olmadığından oraya bir kışlanın yapılmasına karar verilmiştir. Fakat talimhanenin yıkılması emrinin çıkıp çıkmadığı ve neticenin ne olduğu hususunda yeterli malumatımız olmamakla beraber bütün bu yeni inşaat ameliyesinin Dilaver Paşa'ya havale edildiği nettir⁴².

Hafız Paşa iyi bir asker ve büyük düşünen bir zattır. Rusya'da gördüğü "manej" denilen ve redif askeri için yaptırdığı fakat tamamlayamadığı talimhanenin, gerçekten Kütahya'ya önemli bir katkısı olabilirdi. Böyle büyük bir askeri yapının Kütahya'da bulunması şehri sonraki yıllarda da önemli bir pozisyonda tutacaktı. Aynı şekilde başlattığı Mevlevihane inşaatında sadece kafes hâlde bulunan semâhane 500 arşından ziyade imiş⁴³ ki bu da takriben 300 m²'dir. Bu büyüklükte bir semâhaneye sahip olan Mevlevihane de tabiatıyla diğerlerine faik olacaktı. Ne yazık ki Dilaver Paşa üzerine yüklenen mükellefiyeti taşımaya güç yetirememiştir. Bu da tabiidir aslında, bu hâliyle inşaatı bitirebilmesi için çok para gerekiyor. Hepsini karşılayacak imkânı yok, merkezden talep ettiğinde ise masrafları azaltması isteniyor, masraflar da ancak yapıların küçültülmesiyle azaltılıyor.

Bu tamir ameliyesi Dilaver Paşa'nın ilk muhassıllığı döneminde neticelenmemiştir. 1840 tarihli bir belgeden anladığımıza göre Mevlevihane inşaatı hâla tamamlanamamıştır ve ikmali için 53.979 kuruş gerekmektedir. Galata Mevlevihanesi Şeyhi Kudretullah Efendi de

⁴¹ BOA, HAT 48320

⁴² BOA, HAT 1604/120

⁴³ BOA, HAT 29007-F

Kütahya Mevlevihanesi inşaatının tamamlanması için ara sıra arıza göndermektedir. Netice olarak gereken masrafın ya maliye yahut evkaf hazinesinden karşılanması ve inşaatın bitirilmesine karar verilmiştir⁴⁴.

Bundan sonra inşaatın büyük ölçüde tamamlandığı veya en azından semâhane inşaatının bitirildiğini kitabesinden anlıyoruz. Mevlevihane'nin güney duvarındaki bu kitabe 1257/ 1841 tarihlidir. Bu kitabe Sultan Abdülmecid adınadır, fakat hemen üst tarafında Sultan II. Mahmud'un tuğrasının bulunması da inşaatın onun saltanatında başladığının bir işaretidir⁴⁵.

b. 1275/1859 Tamiratu:

1859 yılında Kütahya Mevlevihanesi'nin tamire ihtiyacı olduğuna dair talepler payitahta ulaştırılmıştır. Yapılan hesaba göre 29.550 kuruş masrafla bu tamirat yapılabilecektir. Fakat ilk etapta bu masrafa karşılık bulunamamış ve tamirat tehir edilmiştir. Ardından gerçekleşen sel felaketi Mevlevihane'yi harap duruma getirmiş; türbe, semâhane ve harem kısımları sel sularıyla dolmuş; semâhanenin bir duvarı yıkılmıştır. Ayrıca üç odanın da yangından zarar gördüğü ifade edilmiştir. Bütün bu felaketlerden sonra dergâhın şeyhi olan ve o sırada İstanbul'da bulunan İsmail Hakkı Çelebi, Konya merkez âsitâne şeyhi Mehmed Said Hemdem Çelebi'ye durumu haber veriyor. Hemdem Çelebi de 15 Recep 1275 (18 Şubat 1859) tarihinde Kütahya Mevlevihanesi'nin tamirine dair bir arıza yazıyor. Bu arıza ve diğer yazışmalar Meclis-i Vala'da görüşülerek 18 Mayıs 1859 tarihli iradeyle tamire karar veriliyor ve iş Evkaf Nezareti'ne havale

⁴⁴ BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 1315 (20 Şevval 1256 / 15 Aralık 1840)

⁴⁵ Kitabe metni:

Tuğra: Mahmûd Hân bin Abdülhamîd el-muzaffer dâimâ (Adlî)

Kutb-ı âlem gavs-ı efram pâdiŞah-ı muhterem / Şah-ı mansûru'l-alem şevketlü
Hân Abdülmecîd / Câlîs-i evreng-i şevket ol şeh-i mâlik-rikâb / Cûd-i lutfiyle
eder Şahân-ı âfâkı abîd / Ol şehinŞah-ı selîmü'l-kalb-i âdil-meşrebin / Çekdi
nev-tedbîr-i adli zulme bir sedd-i sedîd / Kıldı tanzîmât ile ma'mûr mülk ü mil-
leti / Buldu dünyâ intizâm-ı hâli ber-vefk-i ümîd / Âlemi kıldıkça i'mâr ol şe-
hinŞah-ı güzîn / Hakk Teâlâ ömrünü ikbâlini kıl sun medîd / Eyleyüb ervâh-ı
ehlüllâha kasd-ı ihtîrâm / Türbe vü dergehlerin tecdîd kıldı ber-mezîd / İşte ez-
cümle Kütâhiye Mevlevi Dergâhı'nın / Tarh u resminde letâfet gün gibi oldu
bedîd / Şâd olur rûh-ı Cenâb-ı Mevlevi ol Şahdan / Böyle bir dergeh kılındı
ahd-i lütfunda cedîd / Buldu Kütâhiye zehî bu dergâh ile zîb-i tâm / Mısra'-ı
zîbâsı oldu tâm târîh-i müfid / Resm-i diğerde didim târîh-i bâlâsın **Azîz** / Kıldı
pâk-icâd bu dergâhu Hân Abdülmecîd / 1257

ediliyor⁴⁶. Bu belgelerde Kütahya Mevlevihanesi'nin iç Anadolu'da yol üstünde ve gelen geçen birçok insanın ve özellikle dervişlerin ziyaret ve konaklama mahalli olduğu belirtilmiştir. Tamir talebi bu husus göz önünde tutularak dikkate alınmış olmalıdır.

c.1304-1311/1886-1893 Tamirâtı:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin ettiğimiz belgelere göre Sultan II. Abdülhamid döneminde Kütahya Mevlevihanesi bir tamir geçirmiştir. Temin edilebilen ilk belgenin tarihi 1886, son belgenin tarihi ise 1893'tür.

13 Safer 1304 (11 Kasım 1886) tarihli ilk belgemize göre Ergun Çelebi Mevlevi Dergâhı'nın harabiyetinden dolayı mahallinde yapılan keşifle 60.000 kuruşa tamir edilebileceği belirtilmiş ve bu hususta payitahttan yardım istenmiştir. 60.000 kuruş tamir masrafının yarısının Hazine-i Hassa-i Şahane'den yarısının da Evkaf Hazinesi'nden ödenmesi ve tamiratın yapılması hususunda Padişah II. Abdülhamid'in iradesi sadır olmuştur⁴⁷. Bundan sonra dergâhın mühim bir tamirat geçirdiği görülüyor; lakin ne tür ameliyeler olduğuna dair şu an elimizde bir belge mevcut değil. Buna rağmen Mevlevihane'nin günümüzdeki yapısı bu tamiratın büyük çaplı olduğunun izlerini taşımaktadır. Yine aynı şekilde semâhanedeki hatlar da bu tamirat döneminde yapılmış olmalıdır⁴⁸.

1893 yılında ise tamir için tahsis olunan 60.000 kuruşun yetmesinden dolayı derviş hücrelerinin tamir edilemediği belirtilerek 18-20 bin kuruş masrafla bunların sefaletten kurtarılması istenmiştir. Postnişin İdris Hamdi Çelebi'nin arzuhâli ile başlayan bu süreç olumlu neticeler vermiş ve yine Hazine-i Hassa'dan bu meblağın ödenerek tamiratın tamamlanması uygun görülmüştür. Fakat bu husustaki irade temin edilememiştir.

Sultan II. Abdülhamid dönemindeki bu tamirattan sonra semâhaneye minber konularak hatipliğine İdris Hamdi Çelebi tayin edilmiştir⁴⁹. İdris Hamdi Çelebi'nin 1892 yılında şeyhliğe geçtiği dikkate alınırsa bu tarihten itibaren semâhaneyi aynı zamanda bir cami ola-

⁴⁶ BOA, İ.DH 28551 (18 Şevval 1275/21 Mayıs 1859); MVL 583/100 (6 Şevval 1275/9 Mayıs 1859)

⁴⁷ BOA, İ.DH 79671 (13 Safer 1304/11 Kasım 1886)

⁴⁸ Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri-II", s. 440; ayrıca burada Mevlevihane'nin mimari yapısı ve süslemeleri hususunda önemli bilgiler sunulmuştur, bkz. s. 434-43.

⁴⁹ Güner, *Kütahya Camileri*, s. 10.

rak kabul edebiliriz ki 1959 yılında sadece cami olarak hizmete devam edecektir.

Kütahya Mevlevihanesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 30 Kasım 1925'te çıkan "Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması" hakkındaki kanuna imtisalen kapatılmış, İkinci Dünya Harbi döneminde 1930'lu yıllarda bir ara ot deposu olarak kullanılmıştır. 1947 yılında Vakıflar idaresi tarafından satılmak istenen Mevlevihane, hamiyet sahibi zevatın bu teşebbüsü engellemesiyle kurtarılmış; Demokrat Parti iktidarı döneminde tamire alınmış; 1959 yılında semâhanesi cami olarak ibadete açılmıştır. Derviş hücreleri ise 1964 yılında Vakıflar idaresi tarafından aşevi hâline dönüştürülmüş ve bir süre bu şekilde hizmet vermiştir. 1970'li yıllara kadar ayakta kalabilen harem-selamlıktan oluşan Şeyh Evi, bu tarihlerden sonra harap olup yıkılmış ve yerine park yapılmıştır. Hâmûşân ın bir parçası olan küçük mezarlık da bu sırada kaldırılmıştır.

Kütahya Mevlevihanesi ve Bazı Sosyal Hadiseler

Mevlevi Şeyhleri ve Dervişler

1851 tarihli ve Kütahya Sancağı murabahası hakkındaki bir belgede meclis azaları arasındaki husumetten bahsedilerek bazı azaların ihracı ve yerlerine Mevlevi Şeyhi Hacı Abdülkadir, Halveti şeyhlerinden İsmail, müderrisler Hacı İsmail ile Sofuzade Hattat Hacı Ahmed Efendilerin ve diğer bazı eşhasın aza yapılması ahali tarafından talep edilmiştir. İki grubun münazaası sonucunda bu bahsedilen zevatın, onlara tercih edilmesi bütün ahali tarafından muteber kabul edildiklerinin de göstergesidir⁵⁰.

1859 tarihli bir belgede ise Postnişin İsmail Hakkı Efendi'nin damadı Abdurrahman Efendi'nin bir kaza müdiriyetiyle kayırılması istenmiştir. "Atufetli Ziver Efendi'nin iltimasıyla" diye bir kayıt da vardır⁵¹.

1862 tarihli birçok belgeye göre Postnişin İsmail Hakkı Efendi'nin meclis azası olması dolayısıyla hakkında şikâyet vaki olmuştur. Halktan bir grup ve bazı idareciler İsmail Hakkı Çelebi'nin yol-suz hâl ve hareketlerinden rahatsız olduklarını söyleyerek meclis

⁵⁰ BOA, A.MKT.UM 71/73 (26.10.1267/24 Ağustos 1851); Aynı tarihlerde Abdülkadir Çelebi'nin Kütahya müftüsü hakkında merkeze gönderdiği tahriratı da bulunmaktadır, bk. BOA, Sadaret Mektubi Nezaret ve Devâir (A.MKT.NZD), 52/98 (24.6.1268 /15 Nisan 1852)

⁵¹ BOA, A.MKT.UM 355/32 (25 Zilkade 1275 / 26 Haziran 1859)

azalığından çıkarılmasını ve devlet işlerine karıştırılmamasını talep etmiştir. Buna karşılık İsmail Hakkı Efendi, yolsuz hâl ve hareketi varsa tahkikat yapılmasını ve suçlu bulunursa her türlü cezaya razı olduğunu söyleyerek bu şikâyetlerin dedikodudan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Halkın Şeyh Efendi'nin duasını almak yerine ona saygısızlıkta bulunduğunu ve bunun da uygunsuz bir hareket olduğunu belirten Ankara Mutasarrıfı Nureddin Bey de İsmail Hakkı Efendi'ye destek olanlardandır⁵².

1886 tarihli bir belgede Kütahyalı Mevlevi Hacı Hüseyin Dede için atıyye-i seniyye tertibinden 1.500-2.000 kuruş verilerek bir küçük ev alınması ve yaşlı dedenin sefaletten kurtarılması payitahttan istenmiştir⁵³.

Belgelerden öğrendiğimiz bir diğer husus ise 1888 yılında başlayan ve 1894 yıllarına kadar devam eden nüfus kaydında tahrifat meselesidir. İlk belgede Mevlevi Şeyhi'nin oğlu olan Seyyid Mehmed Mesud b. Ahmed Halis Efendi'nin bu hususta arzuhâl gönderdiği belirtiliyor. 18 Haziran 1300 tarihinde nüfus tahrir komisyonu, Kütahya'nın Börekçiler mahallesinde oturan ve Hz. Mevlânâ sülalesinden bulunan zevatı siyadet, isim ve şöhretleriyle deftere kaydediyor. Defter mühürleniyor fakat bir süre sonra 15 Temmuz 1300 tarihinde bazı kötü niyetli şahıslar, nüfus defterinde tahrifat yaparak bunların kaydını siliyor ve yerine başka bir kayıt koyuyor. Bu suçu işleyenler hakkında takibat yapılması ve yakalanıp cezalandırılmaları isteniyor⁵⁴.

Yine Mesud Efendi'yle beraber Mustafa Sâkıb Efendi, Hüdavendigâr Vilayeti'ne Mevlânâ sülalesinden oldukları hâlde kayıtlarının silindiğini ve düzeltilmesi gerektiğini ifade eden arzuhâl gönderiyor⁵⁵.

Abdurrahim Efendi ibn Mevlânâ ve refikleri mühürleriyle gönderilen bir belgede ise yapılan bu tahrifatın düzeltilmesine, Mülkiye Müdde-i Umumî Muavini Rıfat Efendi'nin engel olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu gecikme yüzünden nikâh, doğum ve mürur tezkiresi işlemlerinde sıkıntı yaşadıklarını da belirten Mevleviler, nüfus-taki tahrifatın düzeltilmemesi hâlinde askerlik muafiyetini de kaybe-

⁵² BOA, A.MKT.UM 538/85, 549/73, 555/97; BOA, MVL 626/16, 628/56 (1278/1862)

⁵³ BOA, BEO 60883 (4 Temmuz 1302/16 Temmuz 1886)

⁵⁴ BOA, Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT), 1497/98 (16 Recep 1305/29 Mart 1888)

⁵⁵ BOA, DH.MKT 1825/89 (25 Şaban 1308/5 Nisan 1891)

deceklerini ifade etmişlerdir⁵⁶.

Kütahya Mevlevihanesi Şeyhi Hüsameddin Efendi hakkında bazı resmi yapıların inşaatında icra ettiği hizmetlerden dolayı dördüncü dereceden nişan-ı âlî-i Osmanî ile taltif edilmesi Hüdavendigâr Valisi tarafından talep edilmiş⁵⁷, 16 Nisan 1900 tarihinde de beratı verilmiştir⁵⁸.

Mevlevihane'nin son postnişini olduğu kabul edilen Sâkîb Çelebi'yle ilgili Cumhuriyet Arşivlerinde tespit ettiğimiz iki belgeye göre Kütahya Mevlevi Şeyhi Sâkîb Çelebi 24.4.1921 tarihinde Asi Çerkez Ethem'in adamlarından olması sebebiyle Kastamonu'da ikamete mecbur edilmiş; 4 ay sonra ise serbest bırakılmıştır⁵⁹.

Kahvehane ve Dükkânlar Meselesi

1804 tarihli bir belgede, Mesut adlı birinin Mevlevihane duvarına bitişik bir kahvehane açtığı ve bu kahvehane dolayısıyla dervişlerin ve dergâh hanımlarının eziyete maruz kaldıkları ifade edilerek kahvehanenin kaldırılması ve yerine de başka herhangi bir dükkânın açılmaması hususunda emir çıkarılması talep edilmiştir. Mevlevihane Şeyhi Mehmed Saib Dede'nin arzı üzerine "*hedm olunan kahve dükkânının mahalline fima-ba'd kahve dükkânı ihdas olunmamak üzere yedlerinde olan ilam ve buyruldu mazmunu mucibince ikiza edenlere hitaben müekked tenbih oluna*" şeklinde buyruldu sadır olmuştur⁶⁰.

⁵⁶ BOA, DH.MKT 268/50 (4 Safer 1312 / 7 Ağustos 1894)

⁵⁷ BOA, DH.MKT 2243/12 (29 Rebiülahir 1317 / 6 Eylül 1899)

⁵⁸ Semâhane'nin güney duvarında asılı olan berat suretinin metni şu şekildedir: "Abdülhamîd Han bin Abdülmecîd el-muzaffer dâimen (el-Gâzî) Nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî neffeze bi'l-avni'r-Rabbânî hükmü oldur ki, Kütâhiye Mevlevi dergâh-ı şerîfi şeyhi kıdvetü's-sulehâi's-sâlikîn Hüsâmüddîn Efendi zîde irşâdühûnün hükûmet-i mahalliyeye âid husûsatta ibrâz eylediği mesâi-i cemîlesinden nâşî sezâ-vâr-ı telattufât-ı seniyye-i Şahânem olduğuna binâen bi'l-istîzân şeref-rîz-i sünûh ve sudûr olan emr u fermân-ı meâlî-unvân-ı pâdiŞahânem müceb-i âlîsi üzre kendisine nişân-ı âlî-i Osmânî'nin dördüncü rütbesinden bir kıt'ası inâyet ve ihsân kılınmış olduğunu mutazammın işbu berât-ı âlî-şânım ısdâr olundu. Hurrira fi'l-yevmi'l-hâmis aşer min şehri zilhic-ceti'ş-şerîfe li-sene seb'a aşer ve selâse-mie ve elf [1317.Z.15/ 16 Nisan 1900].

Bi-makâm-ı Kostantiniye el-mahmiyye.

⁵⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 3.17..14 (24.4.1921); BCA, Dosya: 92-15, Sayı: 1180, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 4.36..11 (17.8.1921)

⁶⁰ BOA, AE.III.SELİM 9521 (4 Rabiülahir 1219 / 13 Temmuz 1804)

Sadır olan buyruhduda sadece buraya kahvehane yapılması yasaklanmıştır, fakat talep herhangi bir dükkânın da açılmaması şeklindedir. Belki de bu buyruhdadaki tahsis sebebiyle Mevlevihane duvarına bitişik ve civarında daha sonraki yıllarda hep dükkânlar var olmuştur. Bu dükkânlar ancak 1964'te kaldırılmıştır⁶¹. Sultan II. Mahmud dönemindeki tamiratta açılan yeni kapı da böylelikle rahatça kullanılmaya başlanmıştır.

Yine bu belgede “*medine-i Kütahya’da medfun Ergun Efendi Mevlevi Hankahıyla Nakşibendiye’ye mahsus Ahî Mustafa Zaviyesi’nin mabeyninde tarîk-i cadde ve mesîl-i nehr-i cârî üzerinde*” ifadesinden Mevlevihanenin karşısında Ahî Mustafa Zaviyesi’nin bulunduğunu ve ikisi arasından Kapan Çayı’nın geçtiğini öğrenmekteyiz. Mustafa Kalyon’un tahminlerine dayanarak Özlem Soyer Zeyrek’in de belirttiği gibi bu zaviye, şimdiki Ulu Cami’nin doğu girişi tarafındaki meydana bulunan iş merkezi girişi civarında olmalıdır⁶².

Kapan Deresi’nin Zararları ve Islah Çalışmaları

1860’lı yıllarda Kütahya Mevlevihanesi Postnişini İsmail Hakkı Efendi’nin girişimiyle Kapan Deresi’nin ıslah edilmesi çalışmaları başlatılıyor. Nehrin mecrasının değiştirilmesi ve bazı yerlere setler yapılması şeklindeki ıslahat projesi için Ankara emvalinden 281.000 kuruş havale olunması kararlaştırılmıştır. Bütün halk bu projede gönüllü olarak çalışmaktadır, fakat paranın havalesinde güçlük çekilmektedir. Bu hususta yapılan yazışmalarda bu derenin her sene taşarak dükkân ve hanlara zarar verdiği, 1860 senesinde ise bu zararın dışında 5-10 kişinin de boğulduğu bildirilmiştir. Bu sebeple nehrin ıslahı için İstanbul’dan Ebniye-i Hâssa hulefasından Hacı Ali Bey memuren gönderilmiştir⁶³.

Proje başlamış fakat yarım kalmıştır. Paranın havale olması gecikmiştir. 1867 yılında cereyan eden yazışmalara göre bu yarım kalan faaliyetin tamamlanması Müftü Efendi’nin akrabası bulunan Hacı-zade Ahmed Efendi’ye havale edilmiştir. Fakat bu zat kendisine, inşaatı tamamlaması için verilen 85.000 kuruşu şahsi harcamalarına

⁶¹ Tanrıkorur, “Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri-II”, s. 434.

⁶² Özlem Soyer Zeyrek, “Ahî Mustafa Zaviyesi ve 18. Yüzyıldaki Görünümü”, (Basılmamış Bildiri) Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III (Germiyanoğulları Beyliği), Kütahya, 8-10 Mayıs 2014.

⁶³ BOA, MVL 597/77 (12 Zilkade 1276 / 1 Haziran 1860)

sarfetmiş ve seddin yapımı bu yüzden tamamlanamamıştır. Bu hususta Kütahya Mevlevihanesi Şeyhi'nin oğlu Ali Rıza Çelebi'nin Galata Mevlevihanesi'nde bulunduğu sırada verdiği bir arzuhâl⁶⁴ etkili olmuş ve Kütahya Kaymakamlığı'na gerekli tahkikatı yapması ve işin tehirinin önüne geçmesi emredilmiştir⁶⁵.

Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belge ve defter serileri tarih araştırmalarında ilk başvurulacak kaynaklardır. Fakat Kütahya Mevlevihanesi ve Mevlevi muhitine dair yapılan çalışmalarda bu arşivden çok az istifade edilmiştir. Bu bildiride altmış civarında belge kullanılarak Kütahya Mevlevihanesi'nin tarihi aydınlatılmaya ve zikredilen bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Aslında Kütahya Mevlevihanesi'yle ilişkili her bilgi, hem Mevleviliğin hem de Kütahya'nın tarihinin daha iyi bilinmesine imkân verecektir. Belgelerin sunduğu veriler bu açıdan şüphesiz çok önemlidir. Fakat diğer taraftan bu veriler yeterli değildir. Zira diğer arşiv belgelerinden de istifade edilmesi gerekmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Konya Mevlânâ Müzesi Arşivleri ile Kütahya Şer'iye Sicilleri dikkatli bir şekilde araştırılır ve incelenirse buralardan temin edilecek bilgiler, tebliğde ve diğer kaynaklarda sunulan bilgilerle beraber değerlendirildiğinde konunun her yönüyle vuzuha kavuşacağı aşikârdır. Bu da daha kapsamlı bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

⁶⁴ BOA, MVL 533/70 belge:1(1 Muharrem 1284 / 5 Mayıs 1867)

⁶⁵ BOA, MVL 533/70 belge:2 (15 Muharrem 1284/ 19 Mayıs 1867)